

Aleš Debeljak

Dom in svet, spet

Nedavno sem se pogovarjal z Evaldom Flisarjem, plodovitim in pogosto prevajanim pisateljem. Ker je tudi sam dolgo živel v angleško govorečih deželah, ga, mislim, mučijo iste zadrege. Med drugimi mi je navrgel tudi tole vprašanje: je za pesnika nujno preseči duhovne okvire jezika, v katerem ustvarja oziroma ali je nujno nadgraditi temelje lokalnega mitosa, iz katerega sicer črpa ustvarjalno energijo? Moj odgovor izhaja iz celovitosti osebne drže, ki jo razvijam od začetkov lastnega literarnega pisanja, pa tudi iz refleksije lastne poetike in etike. To sem še zlasti obsesivno praktical po začasni izselitvi iz slovenskega plemena in odhodu v Ameriko. Tako torej v skladu z izkustvom in premislekom streznjeno pravim, da je preseganje jezikovnih meja nujno le do mere, do katere posameznega pesnika pač čvrsto določa takšna gnanost, takšna mešanica eksistencialne želje in estetskega imperativa, tak notranji prostor, za katerega je značilno, da si ne more kaj, da ne bi vase srkal tudi slik, zgodb, koščkov pripovedi in mitov, izvirajočih onstran lokalne skupnosti, v kateri živi; ali še bolj natančno, v kateri je bil podvržen primarnim identifikacijam.

Vendar pa sem hkrati tudi globoko prepričan, da se, tudi če to postane življenjski projekt, ni preprosto posloviti od celovitosti materinega jezika in njegovih raznolikih plasti, skupaj s kulturnim tkivom, v katerem jezik živi in pušča sledi v individualnem "jazu". Hočem reči, spreminjajoči se registri materinščine so filtri za naše predstave o svetu. To pomeni, da bi bilo napačno dojeti jezik kot instrumentalno-tehnično sredstvo, ki ga lahko menjavamo tako kot čevlje menjavamo s škornji in supergami, pač glede na namen. No, dobro: zavoljo natančnosti moram priznati, da v posvojenem, tujem, drugem jeziku sicer človek lahko povsem spodobno opravlja številna opravila in naloge, še zlasti v vedno bolj globaliziranem in standardiziranem svetu,

v katerem je angleščina postala nesporna, čeprav ne vedno brez odporov sprejeta *lingua franca*. Priznati pa je treba tudi to, da le redki ljudje lahko v različnih jezikih sanjajo, molijo in pesnijo z enako samoumevno gibkostjo. Različni jeziki namreč predpostavljajo različno kulturno tkivo, v katerem prebivajo tako pravljice in heroji kakor tudi prelomne bitke in simboli.

To dobro vidim sam: za moje otroke, ki rastejo v družini, v kateri se govori ameriška angleščina matere in očetova slovenščina, bi to pomenilo, da bi z enako spontanostjo zmogli kot "svoja" prepoznati pastirčka Petra Klepca in mejaškega stezosledca Danniela Boona, Kralja Matjaža in pionirsko legendo jabolčnih sadovnjakov Johnnyja Pečko. Nisem prepričan, da jim gre to tako dobro od rok, kot bi si želeli starši in kot obljublja sociolingvistična teorija. Navsezadnje otroci hodijo v slovenske šole in živijo v slovenskem kulturnem okolju. Ker na vsakodnevem referendumu družine vidim, kako se oblikujejo predstavniki okviri v našem "tujem domu", se zavedam, da je kriterij *sanjati, moliti in pe(sni)ti* v resnici strog kriterij. Hkrati pa je stvar zdrave pameti. Vem, vem: nanjo se ne kaže zanašati, a v zmernih dozah lahko prav pride. Zdrava pamet, opazovanje življenja in branje pametnejših od mene: to mi je omogočilo, da sem odgovoril na izziv razpetosti med Slovenijo, Evropo in Ameriko. Od tam prihaja moja žena, Erica Johnson Debeljak; v eseju *Koža sveta* je premišljala o mnogoplastnih identitetah bosanskih muslimanov, pri tem pa domiselno uporabila idejo o koncentričnih krogih identitet. V najinih pogovorih in v zbornikih o mejah patriotizma sem našel spodbudo, da sem tudi sam meditiral v tej smeri, nato pa v knjigi *Evropa brez Evropejcev* ta pojem pripeljal v zgodovinski tok kozmopolitizma.

Koncentrični krogi identitet in kozmopolitiska zavest oblikujejo takšno razumevanje posameznikovega položaja v svetu, v katerem se lokalnemu mitosu ni treba odpovedati, hkrati pa ni edini vir navdiha in izkušnje. Plasti identitet se vendar nalagajo v slehernem individualnem jazu, koncentrično pa se širijo od družine in soseske prek mestnih in regionalnih zalog smisla, pa vse do nacionalnih in transnacionalnih. Transnacionalne identitete, na primer balkanske, mediteranske ali srednjeevropske, se medsebojno izpodrivajo in prekrivajo, ko v kapilarnem prežemanju segajo do panevropskih in transatlantskih identifikacij.

V vsakem primeru je pomembno tole: izključevalni nagon ene same identitete, še zlasti nacionalne identitete, ki se je v poslednjih dveh stoletjih sicer vzpostavila kot osnovni model politične skupnosti, ni v koncentričnih krogih identitet zavržen *tout court*, niti ni povzdignjen na piedestal. Za središče tako zamišljene identitete je zato neizogibno, da ga zasede prav posameznik, z lastnimi hrepenenji in tesnobami, z lastnim utripajočim telesom in drhtečo dušo. To bi moralo biti, si predstavljam, blizu slehernemu pisatelju, ki svoje namišljene svetove gradi iz koščkov vsakdanjega življenja, iz prebrane kronike, iz preslišanega dialoga za vogalom, iz niza bank podatkov in zakladnic podob zajema, ne da bi zmozel natančno določiti, kje dokument prehaja v apokrif in tresljaji na dnu drobovja niso več le stvar znotrajliterarne interpretacije.

V knjigi *Individualizem in literarne metafore naroda* sem potrošil precej strani, da bi se soočil z dilemo mnogoterih identitet. Slovenska kulturna tradicija, tako kot vsa vzhodna Evropa, jo je z geslom *dom in svet* izoblikovala kot pojmovni dvojec brez krmarja, v katerem vsaka stran vesla v svojo smer. Zato je ključni prav ta ekumenski "in". Moje kritično pogrskavanje nad navidez nepomembnim dejstvom slovenske literarne geografije, ki sem ga opisal v *Individualizmu*, je le oblika prizadevanja, da bi reflektiral to, kar sem čutil na lastni koži: anonimnost kolektivne tradicije, ki ji pripadam. Kakšno navidez nepomembno dejstvo? To, da je bil Tomaž Šalamun na ovitku svoje vplivne pesniške knjige, objavljene v New Yorku le tri leta pred slovensko državno samostojnostjo, označen kot jugoslovanski pesnik, ki piše v slovenščini. Se pravi, pesnik iz "manjšega plemena", iz plemena brez samostojnega prostora na svetovnem zemljevidu. Prizadevanje, da bi prostor dobili, je ena od nosilnih osi, okrog katerih se vrti moje ustvarjalno, socialno in profesionalno življenje.

Ta bela pega, ta pomanjkljivost slovenske prezenca, ta *terra incognita*, je opredelila, zlahka priznam, vitalni del moje osebnosti. Iz tega nezadovoljstva, iz frustracije, iz kljubovalnosti, iz ambicije, iz strahu pred priznanjem poraza, iz odpora do prevladujočega samoprezira, ki se izraža kot "oprostite, da živim!", in iz gneva spričo samozaverovanosti, ki venomer ponavlja lajno o slovenski izrednosti in neprimerljivosti, iz tega *spleta norosti in bolečine* je pognalo nekaj antologij, ki so v mojem uredništvu tistemu občinstvu, ki bere angleško, prinesle slovenska pesniška imena in dela; knjižna edicija *Terra Incognita: Writings from Central Europe*, ki sem jo pred desetletjem ustanovil pod dobrohotnim okriljem ameriške založnice White Pine Press iz Buffala, pa razkriva dvoje: priča o formativnem obdobju pred žametnimi revolucijami, ko je pojem srednje Evrope pretresal kulturne sfere, da o meteorologiji ne govorimo, in hkrati pomeni poskus, da se na ameriškem (ne nujno tudi "svetovnem") založniškem atlasu utrdi vsaj eno pristanišče. Tu slovenski literarni umetniki objavljajo v kontekstu širšega koncentričnega kroga, srednje Evrope. Če je bilo ime zbirke oprto na debate o srednji Evropi, vključno s pisateljskim festivalom Vilenica, v katerih sem v tujino pogledal lahko tudi doma, pa je srednja Evropa kot metafora za neznano, izmuzljivo, begajoče še vedno veljavna, saj vzhodna Evropa tudi po vstopu Slovenije in preostalih držav v Evropsko unijo ostaja *terra incognita*. Tega statusa se bo otresla takrat, ko bo slovenska kolektivna zgodba vpletena v tapiserijo evropskih kulturnih tradicij vsaj na prepoznaven, če že ne na vpliven način. Do tja je še daleč. Začeli smo v nizkem štartu, gre pa za maraton. Sledeča anekdota ga osvetljuje v neizprosno jarki luči.

Za vodilni danski dnevnik, *Politiken*, sem pripravil predstavitev slovenske zgodbe v desetih slikah. Pred tem sem se posvetoval z ducatom prijateljev in kolegov. Spraševal sem jih po tem, kakšna naj bo slovenska selekcija za danske bralce. Ti ob sobotnih rogljičih in kavi listajo prilogo in, začeni z "velikim pokom" 1. maja in širitve EU, tedensko dobijo servirano eno porcijo, eno evropsko nacijo, vseh petindvajset članic. Sleherna nacionalna kultura je

prikazana v skladu z desetimi splošnimi kazalci: najbolj reprezentativna osebnost, fotografija, dogodek, pesem itd. Ces Noteboom, Czeslaw Milosz, A. S. Byatt, Jan Kaplinski smo prispevali vsak deset slik, deset kratkih opisov. Ne slepim se: za Evropsko galerijo, kakor se je projekt imenoval, je bil poudarek nujno vizualen. To sem doživel kot še večji izziv, saj je bilo treba prikazati celoto slovenskega izkustva, in sicer za občinstvo, ki o slovenski zgodbi in udeležbi v evropski zgodovini bržkone ve manj, kot o danski vedo Slovenci: *Deklico z vžigalicami* smo brali vsi, *Mehurčke* pa samo mi. Poleg običajnih osumljencev v tovrstnih predstavitvah, *Prešeren*, *Triglav*, *potica*, pa se je pojavila neka radikalna sugestija: eden od konzultantov se je zavzel za to, da bi bilo treba za reprezentativni tekst slovenske kolektivne identitete vzeti slogan o Ivanu, ki naj si že vendar skuha tisto prekleto kavo. Bilo bi čudovito, če bi bil tak izbor smiseln. Tak bo takrat, ko bo dansko občinstvo že poznalo kontekst, v katerem slogan sploh lahko deluje, kontekst cankarjanstva kot (nekdanje?) slovenske *forme mentis*. Tega pa seveda od danskih bralcev ne more pričakovati niti urednik njihovega časopisa, kaj šele pisci na evropskem obrobju.

Ni treba, da se predajamo utvaram o učinkovitem delovanju komisarskega voluntarizma, ki v promocijskih prijemih vidi priložnost za hitro krpanje lukenj v zavesti svetovne literarne javnosti. Heretična misel se vsiljuje sama: ne glede na količino in obseg državne podpore za "promocijo" slovenske književnosti v mednarodnem prostoru je treba vedeti, da je v eni generaciji preprosto nemogoče nadoknaditi to, kar se je, na primer, češkega nalagalo skozi stoletja v svetovnem spominu, od Jana Husa do Miloša Formana, od Tomasa Masaryka do Vaclava Havla, od Smetane do Kundere. A zato še ni razloga za obup. Svetovna literarna javnost, mednarodna kulturna zavest, kakor koli že imenujemo obratovanje založniške in medijske industrije, tudi državne intervencije v trženje pisateljskih *zaščitnih znamk*, ta je sama zgolj kakofonični rezultat trkov in (ne)uspešnih srečanj med množico razpršenih silnic in orbit, po katerih krožimo pesniki, ko med festivali in prevajalci, med založniki in uredniki, med mačkastimi pisci na evropskem ekspresnem vlaku ali v varljivi askezi umetniških kolonij, sodelujemo pri medsebojni komunikaciji, v kateri se ustvarja avtentična, pa čeprav začasna skupnost, zavezana izgubljeni stvari, ki predstavlja naš dom, puščajoč sledove v palimpsestu medkulturnega izkustva.

V tem procesu, v tem izkustvu medsebojnega oplajanja smo vsaj pasivno udeleženi vsi pisci, čeprav je res, da se stopnje osebne intenzivnosti, vloženega časa in eksistencialnega angažmaja razlikujejo: tako, kakor se razlikujejo tudi bralci. Povsem jasno mi je, da moji poskusi uveljavitve slovenskih glasov v mednarodnem prostoru lahko le jecljajo spričo nedosežne ogromnosti ciljev, v katerih bi stigma kolektivne slovenske eksotičnosti vendar že skrepenela v blagi suvenir. Jasno mi je tudi, da so knjige slovenske poezije, ki sem jim babiško pomagal k življenju v angleščini, zares krčile pot do neke prav posebne bralske skupine, sestavljene večinoma iz radovednih pesnikov, zanesenjakov, kritikov, mogoče še profesorja ali dveh. Vendar ne morem drugače: dejansko

mislim, da gre za krhko arhitekturo prepoznavnosti, za podvodno geografijo žepov javnosti in ponikalnic zanimanja, tukaj "posebni blok" mlade slovenske poezije v ameriški reviji, tam nizozemski prevod slovenskega lezbičnega romana; mislim, da gre za počasno, a nezadržno in nepredvidljivo rast spoznavnega zemljevida, na katerem sleherna nova knjiga ali literarni nastop zapolni en, četudi še tako majhen, košček bele pege, ki v svetovni zavesti zija tam, kjer bi lahko bila slovenska kolektivna zgodba.

Verjamem v skrivne korespondence onstran časovnih omejitev in prostorske stiske: vse se nekam nalaga, vse se registrira, nobena, naj bo še tako marginalna publikacija, ne gre v izgubo, spomin človeštva je neskončen tako, kot je neskončna poezija, ta volja po vztrajanju, kakor v knjigi *Drugi glas* lirsko umetnost imenuje Octavio Paz. Torej? Torej. Razen zajče paralize pred blendami drveče škode ni izbire: pisati naprej in mogoče celo biti radikalen, se pravi, delati tako, da bo upanje smiselno, ne pa cinizem prepričljiv. A zapeljivostim jedkega posmeha se je le težko upreti. Prosim vas vendar, kakšen smisel sploh lahko ima objava ene pesniške zbirke v tujem jeziku in en nastop na frankfurtskem knjižnem sejmu? Hvala za informacijo. Kaj z njo storiti, to je vprašanje.

V evropski, kaj šele svetovni literarni zavesti, tj. v ozvezdju prepoznavnih imen, ki prečkajo jezikovne in državne meje tako uspešno, da njihova *karizmatična iluzija* sije v množičnih medijih, ne pa "samo" v specializiranih revijah, četudi so lahko še tako ugledne, v taki orbiti je razmeroma malo stalnic in vse so zasedene s težkokategorniki. Hkrati pa so mednarodna omrežja, v katerih potekajo menjave stila, prestiža in bogastva, nadvse široko razvejana. Napačno bi jih bilo motriti le z očesom, ki se ozira predvsem po Nobelovih nagrajencih. Prostor medkulturne kompetence je širok, če že ni radodaren: v mednarodnem pretakanju lirskih pesmi in pesnikov sodelujemo vsi, ki nas to zanima; v graditvi krhkih mostov razumevanja in iskanju stičnih točk z bralci sodelujemo vsi, ki si želimo, da naše pesmi ne bi govorile samo lastnemu kolektivu, ampak bi nemara utegnile nagovarjati širšo množico; vsi sodelujemo v veličastni hibridizaciji in kreolizaciji sveta, četudi se gibljemo po različnih orbitah, nastopamo na različnih festivalih, imamo različne založnike, potujemo skozi različne plasti medkulturnih presečišč in drstišč, recitiramo različnim občinstvom.

Z vidika kontinuitete kolektivne navzočnosti in posameznikove volje po vztrajanju, ki sta, ha, atributa civiliziranega življenja, tako tudi ni pomembno, ali je čare slovenske lirske vizije prepoznalo menda tenko uho knjigararja iz Passaua ali pa se jih je razveselil strogi kritik za Frankfurter Allgemeine Zeitung. Oba, knjigarar in kritik, vsak po svojih zmožnostih zlagata drobce slovenske zgodbe v mednarodni kulturni mozaik. Razlika med njima je sicer hudo očitna, vendar pa za vsak drobec mozaika velja ista značilnost: razcepljen je na opaženost in vplivnost. Tistih, ki so jih mednarodne mreže opazile, je med sodobnimi slovenskimi literati že nekaj, tiste vplivne pa bi nemara lahko prešteli na prste ene mizarjeve roke. A eni brez drugih ne morejo: opaženost in vplivnost sta dve polovici celote, ki se nikoli ne sestavi, prav kakor dom *in svet*.